

Mitä tieteenfilosofiassa todella tapahtuu? (Jaakko Hintikka)

Sami Pihlström on arvioinut *Filosofian köyhyys ja rikkaus* -teokseni *Tieteessä tapahtuu* -aikakauskirjassa 5/2001. Hänen esittelynsä on käytännössä yritys sitoa ajatteluni muodissa olevan eksegeettisen filosofiakäsityksen pakkopaitaan. En usko, että tämä tekee oikeutta kirjalleni.

Vanhaan hyvään - tai pahaan - aikaan joku englantilainen filosofi saattoi moittia toista sanomalla, että tämä käsittelee Platonia ja Aristotelesta "like fellows of another college" eli ikään kuin he olisivat aikalaisia toisesta collegesta. Moitteen asiasisältö oli ensi sijassa epähistoriallisuus, mutta toisinaan sen taustalla oli myös erityinen käsitys Platonin ja Aristoteleen kaltaisten klassikoiden asemasta filosofiassa. Heidän teoksiaan ei luettu osana omaa tiedonetsintää, vaan pyhinä teksteinä, joita sopi tulkita ja joista sopi keskustella mutta joihin ei voinut soveltaa sananmukaisen totuuden tai epätotuuden määreitä.

Nykyaikana on sama asenne levinnyt myös aikalaisajattelijoiden käsittelemiseen. Toisten yliopistojen filosofiaa käsitellään kuin ennen Platonia ja Aristotelesta, ei tutkijakumppaneina uusia totuuksia ja oivalluksia etsimässä vaan tulkintakohteena. Tyypillinen filosofinen väitöskirja *anno domini* 2001 ei käsittele Quinen, Carnapin, Husserlin, Heideggerin tai Kripken sisällöllisiä ongelmia, vaan sitä, mitä nämä herrat ja heidän seuraajansa ovat niistä sanoneet. Tuloksena ei ole uusia totuuksia tai oivalluksia, vaan uusia "lukutapoja", aivan niin kuin raamatunselityksessä.

Tämä suhtautumistapa filosofiaan on johtanut siihen, mitä olen kutsunut "filosofian köyhyudeksi", vastakohtana sille "filosofian rikkaudelle", jota logiikassa ja tietoteoriassa avautumassa olevat ajatusmahdollisuudet lupaavat. Käytän näitä sanontoja myös äskettäin ilmestyneen suomennosvalikoimani otsikossa. (*Filosofian köyhyys ja rikkaus. Nykyfilosofian kartoitusta*, Art House, Helsinki, 2001.)

Sami Pihlström on arvioinut tätä nidettä aikakauskirjan *Tieteessä tapahtuu* numerossa 5/2001. Hänen esittelynsä on käytännössä yritys sitoa ajatteluni edellä kuvatun muodissa olevan eksegeettisen filosofiakäsityksen pakkopaitaan. En usko, että tämä tekee oikeutta kirjalleni. Syynä ei ole vain se, että olen kritisoinut kuvattua ajattelutapaa. Pihlströmin näkökulmasta eivät tule esiin ne väitteeni ja tulokseni, jotka kirjani tyypillistä lukijaa luullakseni eniten kiinnostaisivat. Pihlström antaa valaisevan ja korrektin pikakuvan eräistä niistä uusista käsitevälineistä, joiden merkitystä kirjassani tähdennän. Mutta hän esittelee vain niukasti niitä tuloksia ja näkökohtia, jotka jo on saavutettu näiden käsitevälineiden avulla. Olisin luullut olevan huomattavaa uutisarvoa sellaisilla väitteillä kuin seuraavat:

(1) Tavallinen kaikkien käyttämä peruslogiikka (predikaattilogiikka eli kvantifikaatioteoria) ei täytä tyydyttävästi tehtäväänsä ja on laajennettava rikkaammaksi logiikaksi. Kehittämäni IF-logiikka toimii tässä tehtävässä.

(2) Gödelin epätäydellisyystulos koskee vain yhtä mahdollista täydellisyiden käsitettä, mistä syystä se rajoittaa logiikan mahdollisuuksia paljon vähemmän kuin on yleisesti luultu.

(3) Tarskin tulos totuuden määrittelemättömyydestä nojaa niin rajoittaviin oletuksiin, ettei sen varaan voi rakentaa mitään filosofisia johtopäätöksiä.

(4) Totuus on määriteltävissä jokaiselle tarpeeksi rikkaalle kielelle tässä kielessä itsessään. Tämä määritelmä on meidän luontaisen esiteoreettisen totuuskäsityksemme kodifikaatio. Se on käytettävissä heti kun kieleemme - looginen tai luonnollinen kieli - on tarpeeksi ilmaisuvoimainen. Päinvastoin kuin Davidson väittää, yritykset määritellä totuuden käsitettä eivät ole "hullutusta" (*folly*). Hullutusta on kieltää tällaisen totuusmääritelmän mahdollisuus.

(5) Quinen tietoteoria nojaa useaan niin ahtaisiin oletuksiin, ettei se voi luoda todellista valoa keskeisiin tietoteoreettisiin ja tieteenfilosofisiin ongelmiin. Korjaamalla nämä virheet löydetään paljon parempi tietoteoria kuin Quinen.

(6) Nykyinen tietoteoria on lähes kokonaan pelkästään todentamisen teoriaa, ei tiedonetsinnän tutkimista. Mutta se ei voi olla koko totuus edes todentamisen teoriasta. Syynä on, että tiedonhankinta ja tiedon todentaminen ovat saman prosessin osia, ja niitä voidaan siitä syystä arvioida vain yhdessä. Tähän antaa mahdollisuuksia kehittämäni tiedon etsinnän kyselymalli.

Listaa voisi jatkaa. En tietenkään esitä teesejä (1)-(6) valmiina totuuksina. Mutta epäilemättä tavallista lukijaa kiinnostaisi tietää tai ainakin muodostaa käsitys siitä, pitävätkö nämä teesit paikkansa, siksi keskeisiä ne ovat teoreettisessa filosofiassa.

Pihlström keskustelee joistakin teeseistäni. Mutta juuri tässä keskustelussa tulee selvästi esiin hänen keskustelukeskineen asennoitumisensa. Pihlström ei aina edes kysy, pitävätkö esittämäni teesit paikkansa. Hänen sanastostaan puuttuvat sellaiset ilmaisut kuin todistus, tulos, oivallus, uudet ajatusmahdollisuudet jne. Esimerkiksi esittäessään riippumattomuusystävällistä logiikkaa Pihlström puhuu yksinomaan *kvanttorien* eli tiettyjen loogisten operaattorien riippuvuuksista ja riippumattomuuksista. Hän ei sanallakaan mainitse, että kvanttorien riippuvuussuhteet ovat tärkein tapa esittää kielellisesti reaalimaailman *suureiden ja muiden muuttujien* riippuvuussuhteita.

Itse asiassa missään teeseistäni (1)-(6) ei ole kysymys pelkästä filosofisesta mielipiteestä tai kannanotosta. Kaikkien niiden pohjana on konkreettisia todistettavissa olevia tuloksia. Näiden tulosten seurauksista ja muusta merkityksestä voi keskustella, mutta itse tulosten kohdalla ei ole sijaa pelkille mielipiteille.

Sen sijaan, että Pihlström keskustelisi teesieni asiasisällöstä, seurauksista ja osuvuudesta hän tyypillisesti esittää, miten tämän tai tuon kuppikunnan edustajat suhtautuisivat niihin. Hän puhuu kiistelyistä, kilpailevista kannoista, vakuuttuneisuudesta, ongelmien erittelystä (ilmeisesti eri asiana kuin niiden ratkaiseminen), siitä miten heideggerilaiset kokisivat väitteeni jne. Tällainen puhe kuuluu asiaan vain jos käsittelee filosofiaa vain enemmän tai vähemmän henkeväenä keskusteluna pelkän keskustelun vuoksi, jollaiseksi muiden muassa Richard Rorty haluaisikin filosofian muuttaa. Kallistun itse uskomaan, että Pihlströmin arvioinnin lukijat ovat kiinnostuneempia tulosteni avaamista uusista näköaloista kuin siitä, mitä nämä tai nuo filosofian harrastajat niistä sanoisivat.

Tämä asennoitumisero kuvastuu Pihlströmin keskustelun yksityiskohdistakin. Pihlström esimerkiksi käsittelee niin sanottuja eri totuusteorioita järkevinä vaihtoehtoina toinen toiselleen. Näin tekemällä hän olettaa juuri sen, mitä hänen pitäisi osoittaa. Ei ole pienintäkään epäilystä siitä, että peliteoreettinen totuusmääritelmä tavoittaa meidän kaikkien luontaisen esiteoreettisen käsityksemme kvanttorilauseiden totuudesta. Ja jos näin on, muut väitetyt totuuskäsitteen tulkinnat ovat yksinkertaisesti tulkintoja joistakin muista ideoista kuin tavallisesta totuuden käsitteestämme. Tämä ei ole mikään filosofinen tulkintakysymys, vaan ongelma, joka voidaan ratkaista sitovin tieteellisin argumentein.

Pihlström tuumii, millaista totuuskäsitettä minä oikeastaan mahdan edustaa. Tässä hänellä on ajatuspallo kateissa. Jos olen oikeassa ja totuuden käsite on automaattisesti määriteltävissä jokaisessa tarpeeksi rikkaassa kielessä, ei ole mitään mieltä enää kysellä, olisiko totuus ehkä määriteltävä koherenssiksi tai tutkimuksen raja-arvoksi. Näistä kysymyksistä tulee suopeasti tulkittuna kysymyksiä totuuden etsimisestä, ei totuuden määrittelemisestä. Pihlströmin tuumailut minun totuuden käsitteestäni ovat verrattavissa kysymykseen, mitä mieltä Einstein oikeastaan oli maan liikkeen nopeudesta eetterin suhteen. Jos kysymys on mieletön, on turha pohtia vastausta siihen.

Pihlström katsoo minun tekevän fenomenologialle vääryyttä korostamalla, että todelliset tietoprosessit eivät kuulu tietoisuuden piiriin. Mutta hän ei esitä tilannetta oikein. Fenomenologit eivät tutki tietomme mahdollisuutta samassa mielessä kuin esimerkiksi Kant, kuten Pihlström näyttää ajattelevan. He eivät etsi tietomme apriorisia edellytyksiä. Fenomenologit jäljittävät kaikkea tietoaamme välittömään kokemukseen samassa mielessä kuin esimerkiksi Ernst Mach. He tutkivat sitä konstituutioprosessia, jolla me rakennamme näistä kokemuksista tietomaailmamme. Tämä konstituutioprosessi on käänteinen fenomenologiselle reduktiolle, erityisesti transsendentaaliselle reduktiolle. Jos tämä prosessi ei ole tietoisuutemme tavoitettavissa, fenomenologia ei voi olla koko episteeminen totuus, vaikka se olisikin totta ja vain totta. Käsitemaailmamme perustavien konstituutioprosessien tiedostamattomuus on kuin onkin tullut vakuuttavasti esiin viimeaikaisessa neurotieteessä.

Suoranainen vääristely on esittää minun kantani olevan, että Heideggerin ideassa totuuden paljastuneisuudesta on kysymys vain muka uudesta ja paremmasta logiikasta.

Olen useaan otteeseen nimenomaan tähdentänyt, että Heideggerin idean pohjana on syvällinen ja laajasti kannatettu näkemys kielestä universaalina merkitysten välittäjänä. On erittäin vaarallinen merkki filosofisten muotien orjuudesta, että suomalaiselle filosofille sanasta logiikka on tullut *Schimpfwort*.

Pihlström on epäilemättä oikeassa sanoessaan, että tosiuskovat heideggerilaiset kummastelisivat analyysejäni mestarinsa oletuksista, erityisesti Heideggerin käsityksestä totuudesta paljastuneisuutena. Mutta kukahan silloin olisi pakottamassa toista omaan ajatusmuottiinsa? Martin Kusch on asiantuntevasti osoittanut, että Heideggerin ajattelussa näytteli erittäin keskeistä osaa ajatus kielestä universaalina merkitysten välittäjänä. Teesi totuuden lausumattomuudesta on vain esimerkkitapaus tästä yleisemmästä oletuksesta. Jos Pihlström haluaa moittia minun näkökulmaani Heideggerin ajatteluun, hänen tulisi sitä ennen kumota Kuschin oppinut ja huolellinen tulkinta Heideggerista.

Pihlström on erityisesti tuhtunut toteamuksestani, ettei Wittgensteinin ajattelulla ole mitään tekemistä perinteellisten skeptisismien ja realismien ongelmien kanssa. Hän ei esitä kuitenkaan juuri mitään asiallisia näyttöjä eriävälle mielipiteilleen, vetoamisia auktoriteetteihin kylläkin. Wittgensteinin todellinen kanta on kuitenkin varsin selvä, ainakin tulkitsijalle, joka ei ole auktoriteettiuskojen vallassa. Mitä skeptisismien ongelmaan tulee, Wittgensteinin kypsä kanta on, ettei se voi herätä primäärisissä kielipeleissä koska niissä ei voi mielekkäästi käyttää tiedon, uskon tai epäilyn käsitteitä. Nämä käsitteet voidaan ottaa käyttöön sekundäärisissä kielipeleissä sopivien kriteerien avulla, mutta juuri nämä kriteerit osoittavat mahdolliseksi kumota epäilyt ainakin joissakin tapauksissa. Säännön seuraamiskeskustelulla taas ei ole mitään tekemistä skeptillisyyden kanssa. Wittgensteinin ongelmana ei näet ole, voimmeko tietää seuraavamme sääntöä oikein, vaan miten sääntö fyysisen maailman osasena voi määrätä tai johtaa toimintaani sitä seurattessani.

Mitä realismiin tulee, niin Wittgenstein sanoo jokseenkin suoraan *Tractatus*-teoksessaan, että maailman substanssit eri perusoliot ovat peräisin välittömästä kokemuksesta. Niiden objektiivisuuden ja substantiaalisuuden ilmeinen perusta on sen tapainen, jota G. E. Moore edusti ja joka oli *commonplace* Cambridgessa Wittgensteinin ratkaisevina kehitysvuosina, nimittäin käsitys, että jokaisessa kokemuksessa voimme erottaa sen objektiivisen kohteen kokemuksesta pelkkänä elämyksenä. Tämä kanta ei jätä mitään tilaa antirealismille.

Pihlström sanoo, että Wittgensteinin kielipelin käsitteellä on "paljonkin tekemistä" realismien ongelman kanssa. Tämän väitteen taustalla lienee ajatus, että kielipelien avulla hahmotamme ja käsitteellistämme maailmaa, joka niin suhteellistuu käytettyyn kielipeliin. Mutta jokainen aito *Sprachspiel* pelataan Wittgensteinin mukaan fyysisen ulkomaailman piirissä, ja se luo *per definitionem* objektiivisia merkityssuhteita kielen ja realistisesti tulkitun todellisuusmaailman välillä. Wittgensteinin ongelma on itse asiassa vastakohta perinteelliselle realismien probleemalle, jossa kysytään kohdistuvatko

elämyksemme ja elämyslauseemme todellisuusmaailmaan. Wittgensteinille on ongelmana, miten realistinen puhe ulkomaailmasta voi välittää tietoa elämysmaailmastamme. Vain epäsuorasti, eri kielipelejä vertailemalla ja niiden olennaisen funktion löytämisellä voimme hänen mukaansa suorittaa saman tehtävän kuin "välittömän kokemuksen välitön kuvailu". Wittgenstein ei toisin sanoen kysy onko realismi mahdollinen, vaan onko fenomenologia mahdollinen.

Pihlström mainitsee, miten Wittgensteinin eettiset ja esteettiset propositiot *Tractatus*-teoksessa tulevat paremmin ymmärrettäviksi kun oivaltaa niiden yhteyden Mooren ideoihin. Hän väittää kuitenkin, että Wittgensteinin etiikka on silti voittopuolisesti schopenhauerilainen. Asiasta voi tietysti keskustella, mutta Schopenhauerin nimenomaisten oppien vaikutusta Wittgensteinin oppeihin on aivan ilmeisesti liioiteltu. Mieleeni tulee vuosien takaa Elizabeth Anscomben yritys tulkita Wittgensteinin solipsismi-oppia *Tractatus*-teoksessa schopenhauerilaiseksi. Hänen tulkintansa osoittautui kuitenkin perustuvaksi käänkösvirheeseen.

Kun huomautan Kuhnin kaltaisten "uuden tieteenfilosofian" kannattajien asennoituvan tiedonhankintatoimituksiimme toisin kuin aktiivit, tuloksiin pyrkivät tutkijat, Pihlström tulkitsee minuun Kuhnilta "normatiivista" tieteenfilosofiaa. Tämä on yksinkertaistava virhetulkinta. Kysymys on, millaisella tieteenfilosofialla on todella jotakin annettavaa todelliselle tutkijalle, aivan riippumatta siitä, onko tämä tieteenfilosofia apriorista, empiiristä, deskriptiivistä tai normatiivista. Vaikka en menisi aivan yhtä pitkälle kuin muuan tuttavani, joka ehdotti, että seuraavassa editiossa Kuhnin kuuluisa termi "paradigm" käännettäisiin sanalla "muotivirtaus", on ilmeistä, ettei "uudella tieteenfilosofialla" ole ollut mitään annettavaa tieteen metodologialle eikä edes sellaiselle filosofille, joka yrittää ymmärtää tieteellisen tutkimuksen todellista dynamiikkaa. Pihlström sanoo, että "suuri osa Kuhnin jälkeistä tieteenfilosofiaa on kuitenkin pyrkinyt osoittamaan" ettei metodologis-normatiivista tieteenfilosofiaa voida mielekkäästi käsitellä historiallis-faktuaalisista näkökohdista riippumatta. Ei kuitenkaan ole yhtään esimerkkiä siitä, miten Kuhnin sellaiset sameat käsitteet, kuin paradigma, yhteismitattomuus, havaintojen teoriapitoisuus jne., voisivat luoda valoa tieteen metodiongelmiin tai edes tieteenhistorian konkreettisiin ongelmiin.

Olen kuitenkin valmis uskomaan historiallisten ja loogis-metodologisten lähestymistapojen yhteistyöhön, mutta kumman pitäisi siinä olla vastaanottavana osapuolena? on varsin ilmeistä, että Kuhn itse olisi voinut toistuvasti syventää omia historiallisia tutkimuksiaan ottamalla huomioon metodologisia tietoteoreettisia näkökohtia. Esimerkiksi kelpaavat hänen työnsä toisaalta kvanttikäsitteen synnystä, erityisesti Planckin suhtautumisesta omaan säteilylakiinsa ja toisaalta uuden ajan alun kokeellisesta ja matemaattisesta perinteestä. Olen vakuuttunut, että Kuhn olisi ollut vähemmän mahtipontinen tieteenfilosofi jos hän olisi ollut tarkkasilmäisempi tieteenhistorioitsija.

Olen joissakin yhteyksissä lainannut Karl Krausin ajatusta puolitoistatuksista vastakohtana puolitotuksille. Pihlström ei ymmärrä - tai ei halua ymmärtää - sanonnan tarkoitusta. Hän kirjoittaa, ikään kuin olisin valmis puolitoistatuksien otsikon alla tarjoilemaan mitä tahansa mielivaltaisia tulkintoja. Tosiasiassa sanonnan tarkoitus on lähes päinvastainen, nimittäin oivallus, että jonkun filosofin ajatusten ymmärtämiseksi on joskus jäljitettävä niiden seurauksia ja niiden avaamia ajatusmahdollisuuksia pitemmälle kuin asianomainen ajattelija on itse tehnyt.

Pihlström antaa ymmärtää minun tahtovan "suoralta kädeltä tyrmätä" Derridan ja Rortyn koska he edustavat filosofian loppua. Näin ei ole. Todellinen syy miksi pidän heitä varsin pieninä profeettoina on, että molemmat ovat kehoja filosofeja. Olen Derridan kanssa yhtä mieltä, että suuri joukko filosofien perusoleuksista ja perusideoista on dekonstruktion tarpeessa, ja olen itse suorittanut eräänlaisen dekonstruktion useista tärkeistä käsitteistä, niiden joukossa induktio, intuitio, totuus, analyysi, eksistenssi (loogisena käsitteenä), runsauden periaate jne. Derrida ei sen sijaan ole dekonstruoinut yhtään merkittävää filosofista käsitettä. Rorty taas tulkitsee muita ajattelijoita niin holtittomasti, että häntä on työläs ottaa vakavasti. Hän väittää olevansa pragmatisti, mutta itse asiassa hänen käsityksensä ovat - kuten mm. Susan Haack on osoittanut - monissa tärkeissä kohdin päinvastaiset kuin pragmatismien perustajan C. S. Peircen.

Kirjoittaja on filosofian professori Bostonin yliopistossa Yhdysvalloissa.